

Při určitém zjednodušení lze stěžejní rozdíl spatřovat ve výběru dvou různých základních pohledů na společnost odpovídajících dvěma rozdílným sociologickým paradigmatům (podporu pro toto rozlišování lze nalézt např. u Orcutta, 1983, Petruska, 1991):

1. koncepce založené na normativním přístupu (objektivistické paradigma)
2. koncepce založené na relativistickém přístupu (interpretativní paradigma).

Nyní si položíme otázku, čím se tyto pohledy na sociální deviaci předešlým liší, a jaké z toho vyplývají metodologické důsledky pro jejich výzkum.

2 / 1 KONCEPCE ZALOŽENÉ NA NORMATIVNÍM PŘÍSTUPU

Normativní pohled na sociální deviaci je historicky starší. V rámci tohoto přístupu se deviaci vztahuje na chování, které porušuje sociální normy nebo na osoby, které vykazují takové chování. Normativní definice zdůrazňují důležitost identifikace těch, kdo porušují normy a snaží se vysvětlit, proč se takto chovají. Z tohoto pohledu tedy vyplývá, že normativní přístup k sociálním deviacím

- staví na pojmu sociální normy
- vidí sociální konsensus jako základní fakt organizovaného sociálního života a jeho narušitele jako potenciální ohrožení sociálního konsensu.

Tento konsensus je vyjádřen prostřednictvím sociálních norem. Ty totiž stanoví pravidla, podle kterých lidské chování v různých obdobích sociálního života tenduje směrem k těmto řádným a předpočítelným vzorům. Chování, které se od těchto řádných a předpočítelných vzorů odchyluje, je pak definováno jako deviantní. Hovoříme pak o tzv. objektivní deviaci, kde nejpodstatnější rolí hraje fakt porušení normy. Ale i v tomto případě, jak upozorňuje Petruska (Sociální, 1991), je k tomu, abychom mohli hovořit o sociální deviaci, třeba splnění řady dalších podmínek

- opakovatelnost (z hlediska času a území)
- hromadost (z hlediska výskytu v populaci)
- sociální závažnost pro společnost či danou kulturu
- podobnost příčin (umožňuje analyzovat etiologii jevu).

Normativní pohled je založen na předpokladu lidské racionality a odpovědnosti jednotlivce vůči potřebám celku, na tom, že společ-

nost díky vzájemné kooperaci a koordinaci činností jedinců i institucí může zachovat svou existenci. Společenské normy jsou sociálně vytvořeny a mohou být identifikovány na základě empirického výzkumu. V centru zájmu takového výzkumu je odpověď na dva základní problémy:

- kdo vykazuje deviantní chování
- z jakého důvodu.

Z toho vyplývají dva základní analytické problémy pro normativní koncept:

- popis charakteristik deviantů
- analýza příčin deviantního chování.

V odpovědích na tyto základní otázky se pak jednotlivé koncepce vzájemně liší.

2 / 2 KONCEPCE ZALOŽENÉ NA RELATIVISTICKÉM POHLEDU

Tyto koncepce vychází z úvahy, že centrálním faktem sociálního života ve společnosti je diverzita. Zdůrazňují různost vzorů chování lidí v moderních společnostech. Tvrdí, že není reálné předpokládat, že společnosti jsou založeny na obecně uznávaném normativním konsensu. Lidé a sociální skupiny ve společnosti mají daleko častěji konkurující si nebo konfliktní zájmy nežli obecně sdílené cíle a zájmy. Tvrdí dále, že sociální chování není produktem sociálního konsensu, ale spíše výsledkem jisté dohody v konfliktních zájmech nebo výsledkem donucení některých lidí ostatními, kteří mají silnější morální pozici nebo vliv ve společnosti. Říkají, že existující sociální uspořádání je vždy proměnlivým fenoménem, a že statický koncept norem tenduje k přehlížení dynamických aspektů lidského života. Nejde zde ovšem o popírání existence norem vůbec, ale o potřebu postihnout neustálé vytváření a přepracovávání vzorů chování lidí v dynamických sociálních procesech. Mezilidské vztahy (přátelství) nejsou podle tohoto pohledu rigidně determinovány stabilními normativními očekáváními, ale naopak se mění a formují v procesech sociální interakce a mají spontánní a dynamický charakter. Podobně i společnost jako celek není fixně strukturována a je daleko spíše prostorem pro konfliktní procesy, které mohou předznamenávat strukturální změny.

Koncepty, popírající univerzální platnost vymezení deviací jejich poměřováním se sociálními normami společnosti se objevují

v posledních přibližně padesáti letech tohoto století. Tento pohled se někdy nazývá relativistický, protože vidí osoby nebo jejich chování jako deviantní pouze ve vztahu ke způsobu, jak na ně reagují ostatní (veřejnost, publikum). Deviace se tedy vztahuje na chování nebo na osoby, které jsou definovány jako deviantní veřejností. Z toho vyplývá, že odpověď na otázku „co je deviantní“ závisí na tom, komu se ptáte. Diverzita odpovědí je závislá na diverzitě publika v komunikovaných a měnících se společnostech. Deviantní je tedy to, co je tak označeno ostatními. Výzkum sociálních deviací z této perspektivy má následující metodologické důsledky:

- je postaven na analýze sociálních procesů, v rámci kterých veřejnost definuje deviace (popis povahy procesů interakce a sociálního významu jednotlivých fenomenů)
- analyzuje reakce osob, které byly takto označeny (pochopení zdrojů a důsledků reakce na deviaci).

2/3 SHRNUÍ

Přestože jsme zde tyto dva základní možné pohledy na sociální deviace uvedli jako protichůdné, nevyplývá z toho, že by se navzájem vyvracely, resp. že by jeden vyvracel a nahradil druhý. Spíše lze říci, že jejich pohled na fenomen sociálních deviací je navzájem komplementární, tyto přístupy se mohou navzájem doplňovat a paralelně koexistovat. Tyto rozdílné pohledy dokumentují nekonečnou variabilitu v možné poloze jedincova chování na kontinuu konformita – deviace tím spíše, že je možné, aby jeden a týž jedinec byl zároveň v mnoha ohledech konformní a v mnoha ohledech současně deviantní.

Rozdíly v obou prezentovaných přístupech je možno dále shrnout následujícím přehledným způsobem, který uvádí Petrušek (Sociální, 1997):

1. Klastické koncepce, absolutizují pojem sociální normy:

- normy jsou nutné
- jejich význam je jednoznačný
- jsou kompletně uspořádány pro všechny možné situace
- jsou univerzální a nadčasové
- jsou sankcionovány nezávisle na individuích.

2. Novější koncepce relativizující význam sociálních norem jsou založeny na předpokladu kulturní a časové proměnlivosti hodnocení určitého chování jako deviantního a tvrdí, že:

- deviace je vlastností, kterou na lidské chování klade veřejnost (publikum)
- deviace je funkcí vnímání a hodnocení určitých forem chování
- deviace je funkcí sociální kontroly.

Podle britského sociologa Colina Sumnera (Sumner, 1994) znamená obrát k tomuto normativnímu respektive mravnímu relativismu jednu z příčin konce sociologie deviací jako disciplíny a on sám se podjal role sepsání jejího nekrologu. Závěrem této kapitoly je třeba připomenout, že uvedené dva základní pohledy na sociální deviace neznamennají vnitřní jednotnost jednotlivých koncepcí, jak uvidíme dále. Existuje však v jejich rámci určitá shoda v základních sociologických paradigmatech.